

بحر الفضائل فی منافع الافاضل

تألیف
محمد بن توأم بر ارتق بدر خزانہ ای بکری بلخی
(بہ سال ۹۵۰ ہجری قمری)

تصحیح
میر ہاشم محدث

تہران ۱۳۹۴

سرشناسه : بدر خزانه‌ای بکری بلخی، محمدبن قوام‌بن رستم، قرن ۸ -
عنوان و پدیدآور : بحرالفضایل فی منافع الافاضل / محمدبن قوام‌بن رستم بدر خزانه‌ای بکری بلخی؛ مصحح میرهاشم محدث.
مشخصات نشر : تهران: انتشارات دکتر محمود افشار یزدی، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری : سی و دو + ۵۶۷ ص. مصور، نمونه
فروست : انتشارات دکتر محمود افشار؛ ۱۸۲؛
شابک : گنجینه قلمرو زبان فارسی و ادبیات دری: ۴۵
978-600-5942-45-3 :
وضعیت فهرست‌نویسی : فیبا
یادداشت : واژه‌نامه.
موضوع : فارسی - واژه‌نامه.
موضوع : فارسی - اصطلاح‌ها و تعبیرها - واژه‌نامه.
شناسه نزوده : محدث، میرهاشم (۱۳۳۱ - ، مصحح)
رده‌بندی بکره : ۱۳۹۱ ۳ب۴/ب ۲۹۵۴ PIR
رده‌بندی دیویر : ۳۴ فا
شماره کتابخانه ملی : ۴۰۰۷۹۶

نام کتاب : بحرالفضایل فی منافع الافاضل
نوشته : محمدبن قوام‌بن رستم بدر خزانه‌ای بکری بلخی
تصحیح : میرهاشم محدث
ناشر : انتشارات دکتر محمود افشار
شماره انتشار : ۱۸۲
شماره گنجینه قلمرو زبان فارسی و ادبیات دری : ۴۵
شمارگان : ۵۰۰
پردازندگان نشان موقوفه : طراح مرتضی ممیز، خط از محمد احصائی
آماده‌سازی فنی : بیوک رضائی (انتشارات ثریا)
چاپ : چاپخانه ترانه
صحافی : سیدین
نوبت چاپ : اول
سال چاپ : ۱۳۹۴
بها : ۴۰۰۰۰ تومان

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۹۴۲-۴۵-۳ ISBN 978-600-5942-45-3

کتابخانه قلمرو زبان فارسی و ادبیات دری

۴۵

مجموعه آثار ادبی و تاریخی
موقوفات دکتر محمد رضا شفیعی

شماره ۱۸۲

هیأت گزینش کتاب و جوایز *

دکتر سید مصطفی محقق داماد - دکتر محمد رضا شفیعی
دکتر ژاله آموزگار - کاوه بیات - دکتر جلال خالقی مطلق
دکتر محمود امیدسالار - دکتر حسن انوری - دکتر فتح الله مجتبائی

* درگذشتگان

دکتر یحیی مهدوی - دکتر جواد شیخ الاسلامی - دکتر اصغر مهدوی - دکتر سید جعفر شهیدی -
ایرج افشار

شورای تولیت

متولیان مقامی

رئیس مجلس - رئیس دیوان عالی کشور - وزیر فرهنگ (وزیر آموزش و پرورش) - وزیر بهداشت (وزیر بهداشت و درمان و آموزش پزشکی) - رئیس دانشگاه تهران، یا معاونان اول هریک از این پنج مقام (طبق ماده ۲ وقفنامه)

* متولیان منصوص و منسوب

دکتر سید مصطفی محقق داماد (رئیس شورا) - دکتر علیمحمد میر (جانشین: دکتر احمد میر، بازرس) - دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی (جانشین: دکتر محمد اسلامی) - مهربانو دکتر افشار (دبیر شورا: جانشین: پروین صالح) - ساسان دکتر افشار - آرش افشار (بازرس)

هیأت مدیره (منتخب شورای تولیت)

دکتر سید مصطفی محقق داماد (رئیس هیأت مدیره (از شورای تولیت)
 ابراهیم ابراهیمی (نایب رئیس هیأت مدیره (از شورای تولیت)، معاون قضائی دیوان عالی کشور
 امیر حسینی مظهري (مدیرعامل)
 صمد محمودی بافتوت (خزانه دار، حسابدار)
 دبیر (حمیدرضا افسری)

*

مسئول انتشارات کریم اصفهانیان

* درگذشتگان

اللهیار صالح - حبیب الله آموزگار - دکتر محمدعلی هدایتی - دکتر مهدی آذر - دکتر یحیی مهدوی - مهندس نادر افشار - دکتر جواد شیخ الاسلامی - دکتر اصغر مهدوی - ایرج افشار، ریاست هیئت مدیره: دکتر سید جعفر شهیدی (از سال ۱۳۶۳ تا ۱۳۸۳).

اعضای پیشین

دکتر جمشید آموزگار - دکتر منوچهر مرتضوی - بهروز افشار یزدی.

بنام پروردگار یادداشت و اکتف

- اول : طبق ماده ۲۳ و قضاة اول مورخ یازدهم ۱۳۳۷ هـ. ش. در آمد باید صرف ترجمه و تألیف و چاپ کتب و رسالات که با هدف این موقوفات موافق باشد و همچنین کمک به مجله آینده در صورت احتیاج و امتناع دادن جوایز به نویسندگان بشیخ دستور این قضاة مکرر شود.
- دوم : هدف اساسی این بنیاد فی الحقیقت ماده ۲۵ و قضاة ... تعلیم زبان فارسی و تحکیم وحدت ملی در ایران میباشد. برای این که با بودجه این موقوفات نشر شود باید مربوط به لغت و دستور و ادبیات فارسی و جغرافیای تاریخی و تاریخ ایران باشد که کتاب کلاسیکی در درس عمومی نباید با درآمد این موقوفات چاپ شود.
- سوم : طبق ماده ۱۶ حد از ترسیب رسالات چاپ شده با بودجه این موقوفات باید بطور مدیه و بنام این موقوفات به موسسات فرهنگی، کتابخانه ها و مراکز علمی عمومی ایران خارج و بعضی از دانشمندان ایران و نشر غیر خارج دست داده شود ...
- چهارم : چون نظر بزرگان فی دانشات این موقوفات نیست تمامه تخمین میان هم جایز است طبق ماده ۲۷ و قضاة هیچ کتاب رساله نباید کمتر از قیمت تمام شده و همچنین مبلغی را ... تمام شده افزایش صدی دوامیت قیمت گذاری شود ... این افزایش ۲۵ درصد بواسطه حداقل حق الزحمه فروش ... این است که برای پست غیره تحمل میشود. از آنکه بفروشان تعاضدا داریم که در این امر خیرگی که ابد با خیر تجارتی نذر و با یاد خیر شریک می نمایند.
- پنجم : بر اساس موافقت نامه دوم مورخ ۱۳۵۲، ۴، ۱۲ که میان اکتف و دانشگاه طهران به امضاء رسید، قسمتهای مهمی از رقبات اندکجا که سازمان نیست نامه خود را نقل نموده بستان شناسی بطوریکه انگاه طهران از آن شده رقبات دیگری هم با درآمد نهایی طبق ماده دوم برای اجزای مفاد و قضاة که از جمله عبارت از دادن جوایز ادبی و

تکثیر تاریخی و لغوی اربع به ایران (براستنای کتب درسی) میباشد در اختیار دانشگاه طهران قرار میگردد
وصول نموده و بنام این موقوفات اعطاء و نشر گردد.

ششم : چون طبق ماده ۳ موافقت نامه نامبرده مقرر شده است که از طرف ریاست دانشگاه غیر از متولیان
این موقوفات که از طرف اوقف بصورت یک فقره اشیاءات بنیاد معین شده باشد برای سرپرستی ادا
امور جو از نشر کتاب انتخاب شود، (ریاست دانشگاه آقای ایرج افشار را که از متولیان شورای عالی
است از طرف اوقف نیز بصورت یک فقره نامبرده معین شده به است سرپرست انتخاب برقرار نمودند)

هفتم : چون بنابر این طوطو بواسطه کبر سن ۸۶ سال شمس از این پس نخواهم توانست به سرپرستی
این کار بپردازم بنابراین پر سامت تیارات خود را در انتخاب تألیف و ترجمه و خرید کتب و غیره بفرز
ارشد خود ایرج افشار واکه از دردمند و بیچاره سال اخیر بم که ده جلد از تألیفات خودم از طرف
موقوفات بطبع رسیده با کوشش سرپرستی می باشد. کسانی که بایل به همکاری در تألیف یا
ترجمه و نشر کتاب هستند میتوانند با و مراجع کنند. تنها شرط کار موافقت بودن تألیف و ترجمه با هدف
این بنیاد یعنی ترقی ملت و کشور و تعمیم زبان فارسی و تکیه بر حدت ملی و دین که در این کشور که زبان می
و ملی هم ایرانیان است، میباشد.

هشتم : این یادداشت کلی برای چاپ در آغاز هر یک از نشریات این بنیاد نوشته شده است.

دکتر محمود افشار یزدی

آذرماه ۱۳۵۸ ش.

محمد سلوچ

تکذوم

کتابی که با وجود این موقوفات طبع و توزیع میشود باید کلاً منطبق باقیات واقف و بهر نقض باشد اگر چه اینها
مجموعه باینکه بقیه واقف منتشر شد و یا می شود صد و صد این مطالب است اندر وجهی این است که واقف قصد چاپ آنرا
بمال خود داشت ولی زمانیکه دارای خود واقف عام مخصوصاً برای انتشارات کتب تاریخی و ادبی نمود چاپ کتب خود
برای هم که دارای همین جنبه است به عمده بنیاد و نگذا کرد.

این عنوان است که تالیفات دیگر را هم دربر نفع که باشد و برسد چاپ نماید کتب نظم نثری را که ششمان از این
 باب و در آن چاپ خواهد شد. فانی واقعه که ترویج زبان ری و تکمیل حدت فی ایران است بر داشته گشتی که بولی
 از ناحیه گرای و جدید علم و حکم از درج زبانهای عامی به قصد تضعیف زبان ری و دیگر چیزهای متفرقه امیر و شای
 سیاستهای فتنه انگیز داشته باشد باید از این موقوفات طبع و توزیع شود.

نکته دیگر آنکه چون شاید برای چاپ کتاب در گنجینه فارسی که دیر و مانند منی، انیسکوپی باشد، و یا یکی کامل
ایران که ادراقی با دو هزاره بیشتر دارد، و آده ماه یا دو سه ماه خرج آنها را ندیده می توان با انداختن با یکی این موقوفات به
نمود بشرط آنکه اجازه وقف در زمان حیات موافقت شورای تولید، بعد از استیضاح و سایر مسائل و مشکلاتی که قانوناً قائم مقام
در نخله دوم یادداشت آنف منتشر و در بلند سوره اتفاق نامه بجا ششم که نسبت به رساندن آن که با بود و بدین موقوفات به
میشود باید مشروط باشد از تحریکات سیاسی مخصوصاً آنکه نباشد به اعتراض سیاسی خارجی، و قانوناً به یکی از اهل ایران
شناسی... در پایان آن نخله افزودیم بیم داشتیم که مبادا چنین سالاتی سالها بعد از ما نخواستند و از دست برساند
بیاورد چاپ شود پس لازم بود که در این یادداشت تذکری داده شود... عهده نمی طلب این یادداشت را بیاورد موقوفات خود
ماست نه مناسبات انتشاراتی دیگر که هر یک روش خاص خود را دارد و داد و داد فاشی در کار آنها نداریم.

تازمانی که نویسنده این موطودستی بهتم و فرزند دانشمند ملی برج افشار که بر روز نویسنده کی کا کا آگاه می باشد سرپرست نشسته
این بنیاد بسته بوجی برای همکاری نخواهد بود بعد از ما هم می دیت که این دو کشور و ادب باید ان شاء الله . اردو میست ۱۳۲۸

تکلم و تبصره

پادشاه افغان در پیرامون کشت، آذر ۱۳۰۱، برای اهل هند

کتاب نظم نثری از کشت مکان یا کشتگان که با سرایه در آید این بنیاد چاپ و توزیع شود و باید منطبق با قیاس افغان باشد و نقصان باشد. هر قریب زبان دری و قلم را برین بان حکیم و حدیثی و نهایت کشور ایران باشد و برین از ناحیه کراچی و دجله طبعی ندید. و حمایت ترویج از لجه های محلی در بانهای خارجی. به قصد تضعیف بان فارسی دری نکند. خلاصه آنکه این کتاب را در است باید نشر باشد از روشهای تفرقه آمیز و سیاستهای فتنه انگیز و بطور مرموز و چو غنی مخصوصا نباید آلوده باشد به افراط و سیاه نمایی. خارجی در لغات پند و هش تازی می نژادی با ادبی و فرهنگی و ایران شناسی.

کتاب تاریخ ایران حال حاضر که از عربی و ترکی و فرنگی و روسی به فارسی ترجمه میشود و اگر اداری هر دو جنبه از سواد زبان باشد، باید قیمت سرانجام از ترجمه نخست بماند و اگر ترجمه شود باید به قصد مبارزه و مقابلت عالمانه با آن باشد. جابلان، زیرا گفته منطقی مکن است نثر باشد. و چون هر کس این بنیاد انتشارات نمی و باید در هر حال از دروغ و تافه پرهیز کند. به گفته نظامی گنجوی:
 چو شاهان سی اوج گردان دروغی انبیا خراج گردان

برای چاپ انتشار کتب و رسالات و تنها نیزه و حق از غیر خواهم بلکه سبب اجتناب فوق العاده سودمند بودن کتابها و بازه نیز هر دو داریم. این بنیاد در چاپ انتشار کتابهای خود بطور مسلم و انسانی. زیرا اکثر ارزش تمام شدن از کاغذ و چاپ و غیره. از راه فروشند و آید دارد. شاید بعضی تصور کنند که کار ما شبیه به کار کارخانه است. و این تصور نادرست است. ما نیزه و مرغ نیزه دانه ای و شایه ای نیست و رنگ می کرده و می فروخت یک شایه عقیده ما بر این است که در ایران هر دو ضررهای مالی می کنیم سود منوری که منظور راست می بریم. و آن اینکه عقیده خود را که ترویج زبان دری و حکیم وحدت ملی و نهایت ملی ایران است و این می بینیم. این زبان از حساب معارف و تف در راه آید. آمل و هدف ملی خود محسوب می داریم.

برای اطلاعات و توضیحات بیشتر لطفاً بخون مشتر شده و در ابتدا می کتابهای این بنیاد که اضافات و تقاضاهای که با هم دارد توجه فرمایید.

و کتر مستشاران

مقررات مربوط به جایزه های ادبی و تاریخی

ماده ۳۴ و قضاة اول

چنانچه در آد موقوفات به مقدار قابل افزایش باید واقف یا شورای تولیت می تواند علاوه بر تألیف و ترجمه و چاپ کتب مبتنی از آن را تخصیص به جوایز برای تشویق دانشمندان، دانش پژوهان، نویسندگان و شاعران بدهند، بالاخص برای سترین نویسندگان و شاعران بدعلا آئیده، بنا بر این باید شرعا نویسندگان را به سرودن اشعار تصنیف قطعات نظم و نثر و غیره، جماعتی، طرح اقتراعات و مسابقت داد و دادن جوایز از آد موقوفات تشویق و ترغیب نمود تشخص این امور در زمان حیات بر آنست که با مشورت دوستان مطلع خود انجام می دهد پس با نیستش نفع است که دو سوم از متولیان و یک سوم به دست بره شرکت مطبوعاتی آئیده یا هر کس را که آنها و اینها به جایشان معین کنند، مرکب خواهد بود.

ماده ۵۵ و قضاة پنجم

بسیب انحلال شرکت مطبوعاتی آئیده آنچه در مورد ختم امور به بیان جوایز طبق ماده ۳۴ و قضاة اول مزبور دیماه ۱۳۳۷ به عهده آن شرکت محول بوده از میان رفته و انجام آن امور منحصراً بر عهده واتک و س شورای تولیت است که می توانند از اهل بصیرت یاری بخوانند.

یادداشت واقف

جوایز جوایزی که در این موقوفات تعیین شده نیز مانند سایر امور آن پیرامون هدف آن است بیل به دست می نویسد زبان فارسی یعنی کتب و رسالات و مقالات و اشعاری که پیرامون این هدف نوشته شود خواه به زبان فارسی خواه به زبانهای دیگر خواه به وسیله ایرانیان یا بل دیگر خواه در خود ایران خواه در خارج می تواند نامزد دریافت جایزه گردد و برای این کار آیین نامه ای باید تهیه شود، اجمالاً اصول آن را یادداشت می کنم.

جایزه های داده شده و تاریخ اهدای آنها

۱	۱۳۶۹	دکتر تیر احمد	دانشمند هندی، استاد بازنشسته دانشگاه علیکده (هندوستان)
۲	۱۳۶۹	دکتر علاء محسن یوسفی	دانشمند ایرانی، استاد بازنشسته دانشگاه فردوسی (مشهد)
۳	۱۳۶۹	دکتر امین عبدالمجید بدوی	دانشمند مصری، متخصص ادبیات فارسی، استاد دانشگاه سین شمس (قاهره)
۴	۱۳۶۹	دکتر سید محمد دبیر سیاقی	دانشمند ایرانی، از مؤسسه لغتنامه دهخدا
۵	۱۳۷۰	دکتر نادر مدنی احمد	دانشمند پاکستانی، استاد بازنشسته دانشگاه پنجاب (لاهور)
۶	۱۳۷۵	جان، دن ییز	دانشمند صنی، استاد و رئیس بخش فارسی دانشگاه هکن (چین)
۷	۱۳۷۷	دکتر کمال الدین یحیی	دانشمند تاجیکستانی، استاد و متخصص ادبیات فارسی (دوشنبه، تاجیکستان)
۸	۱۳۷۹	دکتر منوچهر ستوده	دانشمند ایرانی، استاد بازنشسته دانشگاه تهران
۹	۱۳۸۲	دکتر عبدالمحسن زوزن کوب	دانشمند ایرانی، استاد بازنشسته دانشگاه تهران
۱۰	۱۳۸۲	کلیفوردا اوموندا باسورث	دانشمند انگلیسی، استاد بازنشسته دانشگاه مختصر، عضو آکادمی بریتانیا (انگلستان)
۱۱	۱۳۸۲	فریدون مشیری	مختصرهای نامور ایرانی
۱۲	۱۳۸۲	تسونه کوکوریانگی	دانشمند ژاپنی، استاد ممتاز دانشگاه مطالعات خارجی (ژاپن)
۱۳	۱۳۸۳	پرفسور ریحارد دفزای	دانشمند آمریکایی، استاد پیشین ایرانشناسی دانشگاه هاروارد (آمریکا)
۱۴	۱۳۸۵	مانس دو برون	دانشمند هلندی، استاد پیشین زبان فارسی دانشگاه لیدن (هلند)
۱۵	۱۳۸۶	نجیب یال حروی	دانشمند افغانستانی، پژوهشگر و مصحح متون عرفانی

۱۶	۱۳۸۶	شارل هانری دو فوشه کور	دانشمند فرانسوی، استاد پیشین دانشگاه پاریس (فرانس)
۱۷	۱۳۸۷	دکتر بدرالزمان قریب	دانشمند ایرانی، استاد بازنشسته دانشگاه تهران
۱۸	۱۳۸۹	دکتر برت. ک. فراکنر	دانشمند اطریشی، استاد دانشگاه های آلمان و اطریش
۱۹	۱۳۹۰	احمد مسنزدی	دانشمند و کتابشناس ایرانی
۲۰	۱۳۹۰	پروفسور آنجلو میکله پی مونه	دانشمند ایرانشناس ایتالیایی
۲۱	۱۳۹۲	استاد احمد قناری	دانشمند ایرانی
۲۲	۱۳۹۳	دکتر محمد علی مومنان	دانشمند ایرانی

فهرست مطالب

۳	پیش‌گفتار مصحح
۱	مقدمه مؤلف
۹	باب اول، در الف
۹۵	باب دوم، در با
۱۲۳	باب سیوم، در تا
۱۵۹	باب چهارم، در ثا
۱۶۵	باب پنجم، در جیم
۱۸۵	باب ششم، در حرف حا
۲۰۳	باب هفتم، در خا
۲۲۳	باب هشتم، در دال
۲۴۱	باب نهم، در ذال
۲۴۷	باب دهم، در راء
۲۶۷	باب یازدهم، در زاء
۲۷۹	باب دوازدهم، در سین
۳۰۷	باب سیزدهم، فی الشین
۳۲۷	باب چهاردهم، در صاد
۳۳۹	باب پانزدهم، فی الضاد
۳۴۵	باب شانزدهم، فی الطاء
۳۵۵	باب هفدهم، فی الظاء
۳۵۹	باب هژدهم، فی العین

- باب نوزدهم، باب الغین ۳۸۱
- باب بیستم، فی الفاء ۳۹۳
- باب بیست و یکم، فی القاف ۴۰۹
- باب بیست و دوم، باب الکاف ۴۲۷
- باب بیست و سوم، باب اللام ۴۵۱
- باب بیست و چهارم، فی المیم ۴۶۳
- باب بیست و پنجم، فی النون ۵۱۵
- باب بیست و ششم، فی الواو ۵۳۵
- باب بیست و هفتم، فی الهاء ۵۴۷
- باب بیست و هشتم، فی الاء ۵۵۹

بسم الله الرحمن الرحيم

بحرالفضائل فی منافع الافاضل، فرهنگی است فارسی به فارسی تألیف افضل الدین محمد بن قوام رستم بن احمد بن محمود بدر خزانه‌ای بکری^۱ بلخی که آن را در سال ۷۹۵ هجری قمری نوشته است.

متأسفانه این فرهنگ تاریخی قدمتی که دارد کمتر شناخته شده است. بر فرهنگهای بعد از خود چندان تفسیری داشته و در منابع کتاب‌شناختی معرفی نشده و تاکنون بیش از شش نسخه خطی از آن شناخته نشده است. تنها موردی که به طور مستوفی درباره او و اثرش مطلبی نوشته شده فرهنگهای فارسی استاد مکرم جناب آقای دکتر سید محمد دبیرسیاقی است. ایشان فرموده‌اند:

«بحرالفضائل فی منافع الافاضل تألیف افضل الدین محمد بن قوام بن رستم بن احمد بن محمود بدر خزانه‌ای بلخی کره‌ای. همین مؤلف شارح مخزن الاسرار نظامی (در ۷۹۵ ه. ق) و نیز شارح اسکندرنامه نظامی است. آقای نذیر احمد در مقدمه خود بر فرهنگ قواس^۲ تألیف بحرالفضائل را در ۸۳۷ هجری نوشته اما مأخذ آن را به دست نداده‌اند که با توجه به تاریخ تألیف شرح مخزن الاسرار جای تأمل دارد.

نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه آصفیه حیدرآباد دکن (زیر شماره ۸۷

۱. از میان پنج نسخه خطی اساس این چاپ فقط یک نسخه به جای «بکری» «کره» آورده که همین نقل مرحوم سعید نفیسی و آقای نذیر احمد و دکتر سید محمد دبیرسیاقی را به اشتباه انداخته و او را «کره‌ای» قلمداد فرموده‌اند.
۲. چاپ بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ص ۱.

مشمول بر ۷۲ ورق) هست اما ناقص است و تا لغت «کودن» در حرف کاف بیشتر ندارد. آخرین باب آن هم شامل کلمات هندی است که غالباً در شاعری آن زمان به کار بوده است ولی ظاهراً این باب مربوط به بحرالفضایل نیست و چیز دیگری است. نسخه تاریخ تحریر هم ندارد.^۱ این نسخه ظاهراً زمانی در دست مرحوم داعی الاسلام مولف فرهنگ نظام نیز بوده است.^۲

نسخه‌ای به نام بحرالفضایل در کتابخانه مؤسسه لغت نامه دهخدا هست که در سال ۱۲۵۳ هجری در شهر کرمانشاهان توسط احمد علی علی آبادی برای حاج میرزا آقا قزوینی نوشته شده است. در پایان کتاب نوشته‌اند: «یکصد و ده ورق است» این نسخه هشتاد و نه ورق بیشتر ندارد و به تقریب در هر صفحه چهل و پنج لغت نوشته شده است بنابراین حدود هفت تا هفت هزار و پانصد لغت در آن ثبت و به اختصار شرح و معنی شده است. ترتیب لغات این فرهنگ براساس حرف اول و دوم است. لغات آن از اسم است، از عربی و فارسی و ترکی. ترکیبات و مصادر و گاه ترکیبات فعلی هم دارد. کلمات دایره کلمات تازی - را گاهگاه ضبط کرده است، یعنی زیر و زیر بر آنها نهاده. کتاب مقدمه ندارد^۳ و در آغاز زیر بسم الله الرحمن الرحیم فقط نوشته شده است: «بحرالفضایل»

به عنوان نمونه چند لغت از نسخه کتابخانه مؤسسه لغت نامه دهخدا نقل می‌شود. شرح لغات، طبق معمول برخی از نسخه‌های مصرع نسخه فرهنگهای شاخه آسیای صغیر همه جا زیر لغت آمده است:

الله = اسم خدای و مجمع صفات.

اله = قادر بر همه چیز، و منزله از عیبها.

اب = پدر.

آباء = پدران. ج آب.

ابا = نان خورش.

آب دندان = ضعیف و زبون را گویند.

۱. فرهنگ نویسی فارسی در هند و پاکستان، تألیف شهریار نقوی، ص ۵۸، چاپ سال ۱۳۴۱ ه. ش.

۲. مقدمه فرهنگ نظام، مجلد پنجم. ۳. البته نسخه مؤسسه لغت نامه دهخدا مقدمه ندارد.

ابراز = ظاهر کردن.

ابرام = سختی، و سخت تافتن.

ابراض = پیس کردن.

بر دست گیرم = یعنی تمام کنم، و دست گیرم، و به دست آرم.

بردع = نام شهری است. بردار هم گویند.

پردل = بادل، و جوانمرد، و دلیر.

پر دم = پرده دار.

پیل = مرد تیغزن، پهلوان.

یلک = کلاه پادشاهان، و جعد موی که پادشاهان دارند.

یلبوب = درخت خنخاش.

یرمق = درم.

یلمق = قبا.

یلمه = بند قبا.

لغت «کودن» به معنی کندطبع^۱ که آخرین لغتِ نسخهٔ آصفیه است در این نسخه نیست و شرح لغات «انیس» و «رستخیز» و «عالم» و «قیاس» نیز که دکتر شهریار نقوی در کتاب خود نقل کرده با شرح مندرج در این نسخه تفاوت دارد و از این تفاوتها این حدس قوت می‌گیرد که احتمالاً این دو نسخه مرکب از کتابی جداگانه باشند.^۲

استاد فقید سعید نفیسی ضمن شمردن فرهنگهای فارسی از بحرالفضایل نام برده مؤلف آن را «محمد بن قوام البلخی الکرمی» و سال تألیف آن را «حدود ۷۹۵ هـ (ق) ذکر فرموده‌اند.^۲

استاد مکرم جناب آقای دکتر علی اشرف صادقی - که این کتاب به ایشان اهدا شده است - راجع به بحرالفضایل مرقوم فرموده‌اند: «از قرن هشتم فرهنگ دیگری به نام بحرالفضایل از محمد بن قوام (تألیف شده در ۷۹۵ ق) وجود دارد که هنوز

۱. فرهنگهای فارسی، تألیف دکتر سید محمد دبیرسیاقی، انتشارات اسپرک، ۱۳۶۸، ص ۴۹ تا ۵۱.

۲. مقدمهٔ لغت نامهٔ دهخدا، ص ۱۸۳.

چاپ نشده است و جا دارد دوستان جوان ما که به امر لغت توجه دارند نسخه‌های آن را گرفته و با حواشی و توضیحات تصحیح کنند.^۱

بکری در این فرهنگ به دو کتاب اشاره می‌کند که از آنها در تألیف بحرالفضایل سود جسته که عبارتند از: **فرهنگنامه اسدی طوسی**^۲ و **مقامات حریری**^۳.

مؤلف به غیر از بحرالفضایل سه کتاب دیگر دارد که استاد دکتر دبیرسیاقی به دوتای آنها اشاره فرموده‌اند و مؤلف به کتاب سوم خود در همین فرهنگ اشاره کرده است. کتابهای او عبارتند از شرح مخزن الاسرار نظامی، شرح اسکندرنامه نظامی و جواهرالمعادن هیچ‌کدام از این چهار کتاب نه در الذریعه و نه در کشف الظنون معرفی نشده‌اند. مؤلف در همین بحرالفضایل می‌نویسد: «اما صنایع و بدایع و بحور و اوزان اشعار به سبب آن که در کتاب جواهرالمعادن مشرح و مفصل گفته شده است در این کتاب ذکر کرده نشد.^۴»

بحرالفضایل در دو بخش تالیف شده است: بخش اول در بیست و هشت باب است و هر حرف در یک باب به ترتیب حروف آغاز واژه‌ها، بخش دوم در چهار باب و سی و شش فصل است در ابواب مختلف از اصطلاحات و واژه‌ها. فعلاً بنده بخش اول این کتاب را تصحیح کرده‌ام.

از بحرالفضائل فهرستهای نسخه‌های خطی چاپ شده کلاً شش نسخه در دنیا نشان داده‌اند که بخش دوم فقط در یک نسخه (موزه ملی - شماره ۴۳۲۲) هست. این ناتوان برای تصحیح بخش اول از عکس پنج نسخه می‌رسند بوده‌ام که عبارتند از:

۱- نسخه شماره ۵۲۲۸ کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، از اول و آخر کامل است. خط آن نستعلیق و کاتب آن عبدالقادر عرف ملامیران بن ملا

۱. فرهنگ‌نویسی در شبه قاره، املاء دکتر علی‌اشرف صادقی، تنظیم سرکار خانم سهیلا یوسفی، گزارش میراث، دوره دوم، سال هفتم، شماره یکم و دوم، فروردین - تیرماه ۱۳۹۲، ص ۱۴۷ - ۱۵۰. خوشحالم که این دستور استاد توسط این جوان شصت و پنج ساله اجرا شد.

۲. ص ۲۰۱ چاپ حاضر. ۳. ص ۲۲۷ چاپ حاضر.

۴. کتاب حاضر، ص ۴.

عبدالرحمة است که آن را در سال چهل و یکم جلوس معلی برای بهیه کوبندرای نوشته است. این نسخه قدیمی ترین نسخه خطی موجود از این کتاب است. کاتب این نسخه سنّی شدیداً متعصبی بوده که شیرین کاریهایش را در پاورقی‌ها نمایانده‌ام. رمز این نسخه «ب» است.

۲- نسخه‌ای است که به شماره ادبیات ۱۱۷ در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران موجود است. این نسخه در ۱۳۴ برگ ۱۳ سطری در قرون نهم یا دهم کتاب شده و چون از آخر ناقص است تاریخ و نام کاتب ندارد. خط آن نسخ است و در حرف سنباده تمام می‌شود. بعد از نسخه ۵۲۲۸ این نسخه قدیمی ترین است. رمز این نسخه «ا» می‌باشد.

۳- نسخه شماره ۳۱۶ در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران است و در ۱۶۷ برگ ۱۲ سطری ۱۰۱ کاتب. فرنگی کتابت شده است. این نسخه هم از اول و هم از آخر ناقص است و در غایت مرءح (ص ۴۷۷ کتاب حاضر) پایان می‌پذیرد. رمز این نسخه «ج» است. خطبه را در رد و بعد از بسم الله الرحمن الرحیم متن شروع می‌شود.

۴- نسخه کتابخانه مؤسسه لغت نامه دهخدا، خطبه را ندارد ولی از اول و آخر کامل می‌باشد. خط آن نستعلیق است و در صفر ۱۲۸۱ در دارالدوله کرمانشهان برای حاج میرزا آقای قزوینی کتابت شده است. در سر کتاب جابه‌جا افتادگی دارد که همه را مشخص کرده‌ام. رمز این نسخه «د» است.

۵- نسخه شماره ۴۳۲۲ موزه ملی ایران که فیلم آن به شماره ۱۶۷۰ ف در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران موجود است. خط این نسخه نستعلیق و کاتب آن محمد سعید قلیچ‌لی آتائی در ۱۰۲۸ هجری قمری برای سیف‌الدین ندرمیرزای ولغائی در ۳۱۳ صفحه کتابت شده است. رمز این نسخه «س» است.

یک به یک مدخلها را با لغت نامه دهخدا مقابله کردم. اگر مدخلی در آن لغت نامه نیامده بود یا اگر یکی از معانی لغت در آن کتاب نبود در پاورقی اشاره کردم. این کار نه به آن خاطر بود که خدای ناکرده تصور بدی به خاطر خواننده رسوخ کند بلکه به این منظور این کار را کردم تا اگر فرهنگ‌نویسانی در آینده

بخوانند با تألیف فرهنگ جدیدی کار مرحوم دهخدا و همکاران عزیزش را کامل کنند کارشان راحت تر باشد. بیست و پنج سالی هم که در مؤسسه لغت نامه دهخدا خدمتگزار بودم بارها و بارها این مطلب را به استادانم شادروان دکتر سید جعفر شهیدی و استاد فرزانه دکتر سید محمد دبیرسیاقی پیشنهاد می‌کردم که آیا بهتر نیست به جای تألیف لغت نامه جدیدی هر ساله ذیلی بر لغت نامه دهخدا نوشته شود و لغات فوت شده به آن کتاب افزوده شود؟ اما چون صلاح مملکت خویش خسروان دانند، آنچه البته به جایی نرسید فریاد بنده بود.

درود می‌فرستم به ران پاک دکتر محمود افشار یزدی بنیانگذار موقوفات دکتر محمود افشار یزدی و فرزند فقیدش استاد ایرج افشار که تا آخر عمر راه پدر را در احیای آثار گران قدر ایران پیمود، آرزوی سلامتی دارم برای کسانی که آن راه را همچنان ادامه می‌دهند. استاد مکرم جناب آقای دکتر مصطفی محقق داماد و هیأت محترم گزینش کتاب و مجریان بزرگوار آن موقوفات خصوصاً دوست بسیار عزیز فاضلم آقای کریم اصفهانیان که نتیجه تلاشهایمان چاپ بیش از صد و هشتاد جلد کتاب وزین شده است و این انتشارات جزء یکی از مؤسسات فرهنگی آبرومند درآمده است.

زیبائی حروفچینی این کتاب نتیجه تجربه شصت ساله آقای بیوک رضائی است. از ایشان و فرزند عزیزشان صمیمانه سپاسگزارم. از همسر عزیزم بانو شهرزاد سپاهیان هم بابت ایجاد فضای آرامی که برایم فراهم آورده سپاسگزارم.

میرهاشم محدث

تهران، هشتم مهرماه ۱۳۹۴